

A Csíksomlyói Magyar Prefációk

1. A római katolikus egyház közel kétezer éves történetének igen jelentős – Pais Dezső-i értelemben „katasztrofális” – szakaszához érkezett XXIII. János pápasága idején. A rohanó idő által egyre jobban kikezdett hatalmas és bonyolult szervezet bizonyos restaurációjának gondolata évszázadok óta kísért, de a halogató, konzervatív irányzat napjainkig érvényesíteni tudta befolyását. A megújulás szelleme és vágya hatja át jelenleg az egyházat, a Rómában évek óta üléselő zsinat különféle szekciói a vallásos élet lényegét érintő kérdések egész sorozatára próbálnak új és az idők szellemének megfelelőbb választ adni (A II. Vatikáni Zsinat rendelkezései a Szent Liturgiáról. Bp., 1964. 5), s ez egyezik a vallásgyakorlatban résztvevő, de azt sok részletében nem értő tömegek régi vágyával.

Különlegesen érdekes a liturgia nyelvének problémája. Habár itt a latin továbbra is megőrzi hagyományos szerepét, bizonyos vonatkozásokban kénytelen teret engedni a nemzeti nyelveknek is.

A nemzeti nyelveknek egyre erősödő befolyása és maga az újulás vágya és ténye biztosítja az időszerűségét néhány szövegmaradványunknak, melyek évszázadokkal ezelőtti, napjainkéhoz hasonló, de igen elszigetelt, magányos próbálkozásokról tehetnek tanúvallomást.

2. A harmincas évek végén a csíksomlyói ferences könyvtár feldolgozatlan anyagának átvizsgálása során bőrrrel bevont fatáblájú könyv került édesapám, DR. DOMOKOS PÁL PÉTER kezébe. A lelet már az első belelapozásra érdekesnek bizonyult, mivel néhány lapján jellegzetesen középkorias, kézzel írott, szöveggel ellátott dallamok szerepeltek. Az ekkor készített fényképmásolat nem pótolhatja az azóta eltűnt eredeti anyagot, melynek papírja, tintája, kötése és a vele együtt szereplő ismeretlenül maradt szövegek esetleg adatokat, termékenyítő szempontokat sugalmaztak volna a kézirat vizsgálatához.

A 13 lapos lelet – nem tekintve néhány utólagos bejegyzést – teljes egészében egyházi jellegű. Minden egyes lapjáról fényképmásolat készült. A kézirat zömét 2-től 12-ig három prefáció (Prefáció trinitatis, Prefáció ferialis és Prefáció pascalis) teszi, ezek közül a Prefáció trinitatis töredékes. Az 1., 12. és 13. lapon szereplő szövegek nem prefációk, inkább templomi népénekekre, illetőleg részben a mise más részeire emlékeztetnek.

A latin nyelvű prefáció-feliratok alatt magyar szövegek, magyar nyelvű prefációk szerepelnek, ezek jelentik az anyag zömét, s e tény különleges jelentőségét az emlék elnevezésében is hangsúlyozni kívántam. A lelőhely, a nyelv és műfaj hármassága alapján fogok tehát a továbbiakban Csíksomlyói Magyar Prefációkról – rövidítésben CsMP.-ről – beszélni.

A CsMP. jellegénél fogva egykorú nyelvemléknek látszik. Javítás és törlés nem fordul elő benne, az egyéb hiba (elírás, betűtívesztés) kevés és jelentéktelen.

Napjainkig csak zenei anyagát dolgozták fel (RAJECZKY BENJAMIN, Középkori Missaléink praefatio-dallamai: Magyar Zenei Szemle 1941: 233–44). A teljes dallamtörténeti feldolgozás mellett a szöveg vizsgálatával nem foglalkoztak, noha együttes kutató-

suk esetleg célravezetőbb lett volna. Az alább következő szövegelemzésnél a zenetörténeti megállapításokat igyekszem kamatoztatni.

A CsMP. paleográfiája MEZEY LÁSZLÓ és MAKSAI FERENC szerint a XVI. század második felének jellegzetességeit mutatja; helyesírás-történeti szempontból KNEI ISTVÁN szintén erre a korra teszi;¹ megállapításaik egyeznek RAJECZKY véleményével.

A latin nyelvű felírásokon kívül különböző célú, jellegű glosszákat találunk a szöveg sorai között, nemegyszer a sorokra és a dallamokra ráírva. Ezeknek egy része valamilyen kapcsolatban lehet a szöveg liturgikus jellegével, többségük azonban e jellegtől független firkálgatásnak, tollpróbának, írásgyakorlatnak látszó bejegyzés.

A CsMP. betű szerint teljes szövege MEZEY LÁSZLÓ olvasatában a következő:²

Hýzwnk mi mid eg Istenben Igasag szerete att'a mindehato felseges wristen (m)ay napõ
nag aitato dichiretekel fel magosztalu(n)k

Prefacio trinitatis

istennek es sze(n)t lelek iste(n) Uristennek valasztasa nelkul valo allapadban vallunk:
hog az Igas es êrêk valo Istensegnek vallasabol az szemeleknek tulajdonsaga es az
allatnak egesege es az egellêsegbe(n) Imadtasek ê felsege kit dichirnek az angelok es az
archangelok cherubin es az Seraphin angalok es mikeppe(n) menibe(n) dichirnek teged
az angalok Azonken mi es dichirwnk tegedet: kyk meg nem zününk kialtani egelle
szoüal mondüa(n)

Prefacio ferialis

Býzon melto es Igas: Igas es wdweseges: Teneked mindekorõ es mindenüt halakat
adnünk Ze(n)t Att'a Ur mindenható êrêk Isten my Vrunk chr(ist)us Jesusnak altala: ky
bettegekhez orüössol Jêüel fogsagban leüokhêz valtoül: teüelgekhez Vezerül: es êrêk
eletwl Megholtakhoz: Annak okaert Az Angalokal es az Archangalokal es mind az
Mennijei szent seregetek felsegednek dycheseget algiuk êrêkên êrêkk mondüan

Prefacio pascalis

Býzon melto es Igas Alkolmas es wdüeseges hog mi tegedet wristent mindenkoro(n)
dychiriwnk: de kiüalkepen e mostani wdêbên illik hog mi a te dichêsegedet nagioiban
magasztalliwk mywel hog az mi hwsüeti baranunk az iesus chr(ist)us mi erettwnk
aldosztatot: mert ê az igaz baran ky el wêtte ez wylagnak bwet: ky a mi halalwnkat el
ronta az ê zent halalual el ronta es az eletet feltamadasaüal meg wyittotta: Ezokaert mi
es az mennei zent angalokal egete(m)be dychirwnk es aldunk tegedet mind êrêkên êrêke
mondüan

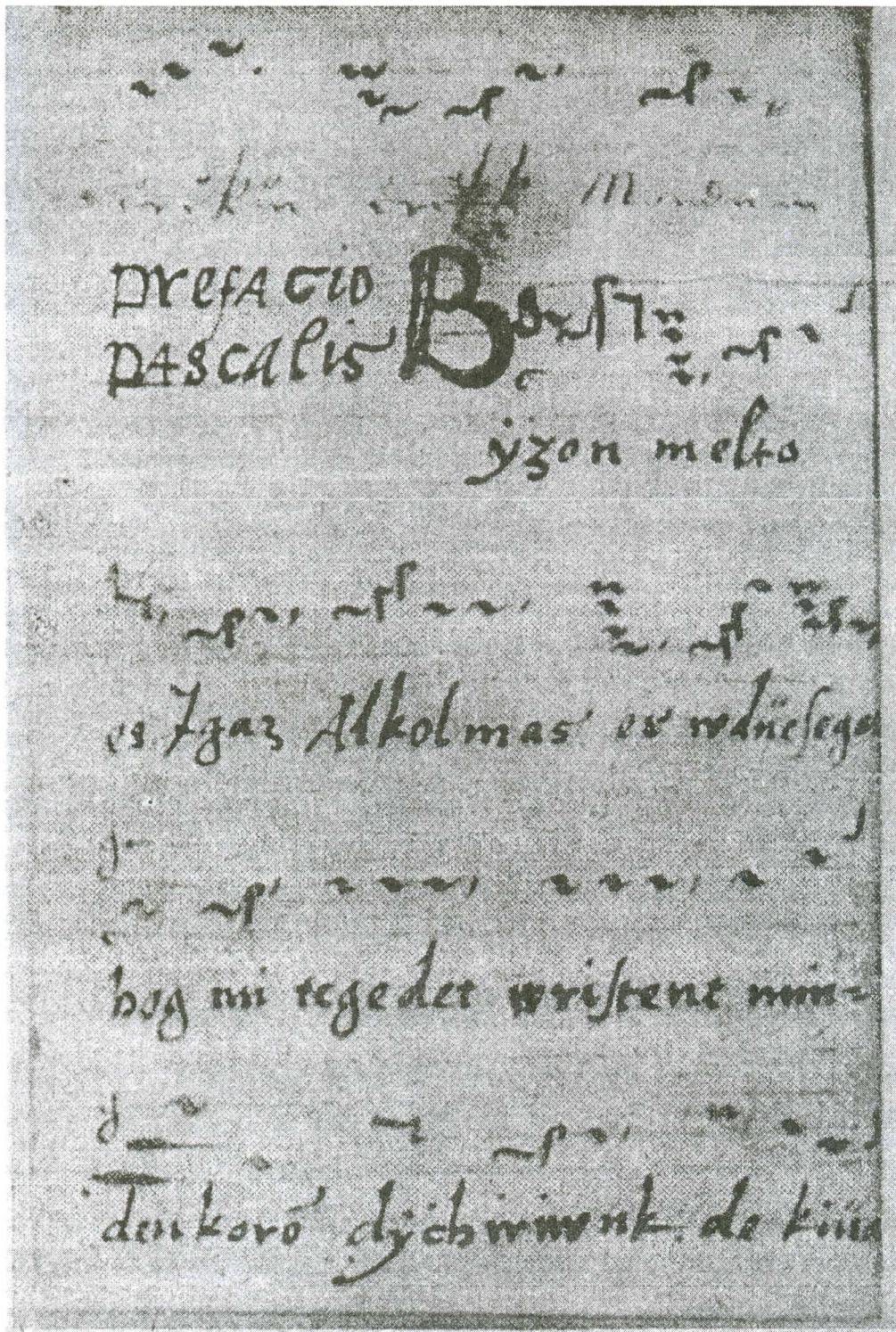
Uristen ky wdüesegwnkert adad ze(n)t:fiadat irgalmaz mi nekwnk chr(ist)us mi kezbe
Jaronk es otalmunk Irgalmaz mi Nekunk

Hítelenségnek [n]ag vaksagnak el taüosztatoia lelek uristen erêsits meg mwnket az
igaz hitben

Emlekezünk keresztenekek az Istennek io voltarol ky zent fiat my erettunk aldozatra
bochatta

¹ Szíves segítségüket hálásan köszönöm.

² Gömbölyű zárójelekben a rövidítések feloldása, szögletesek között a nehezen betűzhető helyek valószínű olvasata.

E mellélet a CsMP. 8. lapjáról készült felvétel.

3. E 13 lapos lelet egyaránt számot tarthat a történelem, a liturgiátörténet, a gregorián, az irodalom- és a nyelvtudomány szakembereinek érdeklődésére. Tekintve, hogy emlékünk társtalan, a maga nemében egyedülálló jelenség, létrejötté szövevényes problémáinak megoldásához csak komplex jellegű vizsgálgatások segíthetnek közelebb.

A prefációk magyar nyelvűsége jelenti a legizgalmasabb kérdést. Mi indokolhatta e szertartás-szövegek magyarítását? Milyen történelmi, egyház- vagy liturgiátörténeti körülmények teheték szükségessé a fordítást? Lehetnek-e kapcsolatai, előzményei e kísérletnek? Milyen művelődés-, irodalom-, stílus-, fordítás-, esetleg műfordítás-történeti következtetéseket lehet levonni emlékünkből? Milyen nyelvészeti, hang- és helyesírás-, valamint nyelvjárás-történeti észrevételeket tehetünk nyelvi anyagának vizsgálata során?

A lelet mibenlétének problémáira csak egybehangzó válaszok adnának megnyugtató megoldást.

4. A „prefatio”, vagyis az előszózat a szent mise állandó énekei közé tartozik.³ Hajdan a legtöbb misének külön prefációja volt. Egy emlék 267-et, egy későbbi 54-et tartalmaz. A javított római misekönyvbe V. Pius 11-et vett fel. Jeruzsálemi szent Cyrill Katechéziájában elmagyarazza a hívők miséjének lefolyását: „És most jön a méltó és igazságos hálaadás az egész teremtésért...”. A liturgia ritka részletes leírását találjuk egy 400 körüli szíriai szerző művében: „A püspök belekezd a praefatioba: *Vere dignum et iustum est* stb...” (MIHÁLYFI ÁKOS, A nyilvános istentisztelet. Bp., 1923. 70).

A magyar szerzetesrendek számára több misekönyvet készítettek a középkorban. 1537-ben a pálosok részére adtak ki Velencében egy Missalet, melyben minden prefatio azonos felépítésű, mindegyikük a „*vere dignum et iustum est*” fordulattal kezdődik. Ugyanez a megállapodottság jellemzi például az 1932-ben megjelent Missalet.

Látjuk tehát, hogy a prefációk kezdő szavai minden korban megegyeznek, s ezt többszörösen igazolják a CsMP. megfelelő kezdő sorai is: „*Byzon melto es Igaz*”.

A CsMP. három prefációt tartalmaz, csonka Prefacio Trinitatist, Prefacio Ferialist és Prefacio Pascalist. Mindhárom szerepel a Római Missaleban; s ma is használatosak.

Az 1537-i, Velencében készített Missale Prefacio Trinitatisát összevetve a mai Római Missale érvényes szövegével, teljes, szószerinti egyezés mutatható ki közöttük. A CsMP. Szentháromság-prefációja viszont e latin szöveg részint hű, részint szabad fordítása. Ugyanez a helyzet a CsMP. Prefacio Pascalisa esetében is. Emlékünk Prefacio Ferialisa viszont nem egyezik a ma ismert szöveggel. Felépítésében szabályos prefáció formájú, kezdő és végző sorai egyeznek e műfaj megfelelő részeivel, középrésze vagy egy ma már nem használatos latin eredeti fordítása, vagy esetleg magyar lelemény.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a prefációk – a Prefacio Ferialis kivételével – időben és térben megegyeznek egymással, a CsMP. megfelelő darabjai egybevetethők eredeti latin szövegekkel.

A magyar prefációk – a következőkben bővebben kifejtjük – lehetnek katolikus, de lehetnek protestáns kezdemények is.

Két érv szól a katolikus eredet mellett: 1. A prefáció a katolikus mise szerves része; 2. A CsMP.-t ferences kolostor könyvtárában találták. – Önmagukban igen gyengék ezen

³ „A szent mise állandó énekrészei alatt azon szorososan szertartásos énekeket értjük, melyeknek szövege az év minden ünnepére és napjára ugyanaz – a praefatiót, kivéve, mely kisebb változtatásokat megenged.” (BOGISICH MIHÁLY, A keresztény egyház ősi zenéje. Eger, 1879. 391.)

érvek, hiszen tudjuk, hogy a liturgia nyelve latin, melytől szigorúan tilos volt eltérni. – „A római egyház liturgikus nyelve a latin. Miért is meg van tiltva a liturgikus cselekmények alatt honi nyelven bármit is énekelni, főleg pedig a misének egyes részeit.” (MIHÁLYFI i. m. 70.) Az is elképzelhető, hogy ferences zárdák könyvtáraiba protestáns iratok kerülnek.

Mégis megokoltnak látszik a katolikus származtatás, ha Erdély, valamint a ferences rend XVI. századi történetében elmélyedünk. – A papságból a néphez a ferencesek állnak legközelebb, mivel szegénységi fogadalmat tettek. A huszitizmus és a reformáció idején nem egy esetben egykori ferencset találunk az új mozgalom élén; a magyar nyelv, nemzeti nyelvünk iránti fogékonyságukat pedig az általuk fordított kódexek tanúsítják. Erdély történetében különös figyelmet érdemel az 1400-ban alapított csíksomlyói ferences zárdá, ugyanis ez lesz a Székelyföld egyetlen olyan katolikus intézménye, mely megszakítás nélkül vészeli át a török időket. Így válik a legnagyobb paphiány idején is a kereszténység egyik megmaradt és keresett őrhelyévé (P. GYÖRGY JÓZSEF, A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár, 1930.). „...a szürke vagy cseri barátoknak nevezett ferenceseknek Mohács idején 70 kolostoruk volt 1500 testvérrel, ebből 1543-ban 773 maradt, 1605-re pedig csak 30 szerzetes 5 kolostorban...” (HÓMAN-SZEKFŰ, MTört. III, 243). „Idők folytán a zárdák és rendtagok száma mind kevesebb és kevesebb lett, 1602-re 4 zárdá maradt, ú. m. Csíksomlyó, Gyöngyös, Szokolca és Szeged. Új zárdaalapításról szó sem lehetett, mivel a rendtagok számban annyira megfogyatkoztak, hogy a nagynehezen megmaradt kevés számú zárdákat sem voltak képesek kellő személyzettel ellátni. Néhol oly csekély számmal voltak, hogy az istentiszteletet sem lehetett elvégezni, pl. Csíksomlyón 1600-ban a zárdafőnök legyilkolása után csak egy vak laikus testvér maradt.” (P. BOROS FORTUNÁT, Az erdélyi ferencrendiek. Kolozsvár, 1927.) – Feltehetjük, hogy az egyház tartani óhajtotta kapcsolatát a néppel képzett, latin tudású papok hiányának idején is. A laikus testvérek szerepe megnövekedhetett ezekben az időkben. Kényszerhelyzet állt elő, melyben hiteles fordításként nemzeti nyelvű szertartáskönyvet készítettek. Ennek fennmaradt töredékét képezhetik a magyar nyelvű prefációk. Róma keze ekkoriban nem érhetett el mindenhová, s az egyházban, az egyház liturgiáján belül is kisebb-nagyobb újítások ideig-óráig felüthették fejüket: A laikusoknak „– minthogy latinul nem, vagy csak fogyatékosan tudtak, magyar nyelvű vallásos szövegekre volt szükségük; érteni, szívvel-lélekkel felfogni óhajtották a szent szövegeket” (HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931. 126). – Fontos tényt állapít meg BARTALUS ISTVÁN: „I. Ferdinánd 1564-ben rendeli illetve megengedi, hogy *communio* után bizonyos *responsorium* és *hymnus* énekeltesse a nép nyelvén. Ennek csak úgy lehetett értelme, ha feltesszük, hogy nemzetiségünk az egyház falai közt kihalóban volt. Annál nagyobb lendületet vett utóbb, elannyira, hogy ha a tridenti zsinat – melynek reformja kezdetben nálunk nem léphetett életbe – később nem vet korlátokat, valószínűleg az egész szertartás tisztán nemzetivé alakul, mint volt a protestánsok miséje. Feljogosít e föltevésre Náray gyűjteményéhek egyik éneke, az „*ite, missa est*” magyar fordítása, mely mint feljebb a *mise* alkotmányában láttuk – nem a népet, hanem a papot illette és illeti.” (A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. 1869. 34.) – Végezetül egy, az emlék szövegéből adódó „belső érvet” említhetnénk a katolikus eredet bizonyítékaul. A Prefacio *Ferialis*ban található a következő szövegrészlet: „...*Jesusnak altala: ... ky ... Jeüel ... teüelgekhöz Vezेरül ...*”. „*Tévelygők*”-ként aposztrofálják a katolikusok a protestánsokat, ahogy ezt P á z m á n y P é t e r is teszi: „Mutassuk

meg röviden, hogy a ti *tévelygéstek*, és nem a mi vallásunk (melyet te káromlóul bálványozásnak nevezel) oka ennek a csapásnak” (A Magyar Istvánnak írt Feleletből. Válogatott Írásai. Bp., 1957. 208).

Bizonyos érvek és megfontolások a protestáns származás mellett is felsorakoztathatók: „A XVI. században azonban a gregorián zene sajtóságosan magyar jellegű élete kezdődik hazánkban. Ezt a XVI. században elinduló, gyorsan terjedő reformáció hozza létre. A reformáció ugyanis nemzeti nyelvünk beáramlását teszi lehetővé a szertartásokba, a liturgiába. A latin nyelv helyét a magyar nyelv foglalja el. Ámde a korai protestantizmus miként külföldön, nálunk sem veti el a középkori katolikus liturgia külső keretét.

Annál feltűnőbb, hogy a protestáns liturgia már kezdettől fogva mennyire a magyar nyelv fellendítésének szolgálatában áll. Bár a liturgia egyes részeinek címei még a hagyományos latinok, de a szövegek már teljesen magyar nyelvűek.” Ezt állapítja meg BÁRDOS KORNÉL (Az eperjesi graduál: Zenetudományi Tanulmányok VI. 165). – Ugyanerről a kérdésről SZABÓ T. ATTILA így nyilatkozik: „A reformáció megszülető és hamar gyökeret verő vallásos mozgalma nem jelentett szakítást a régi egyházzal. Csak így érthető meg az a tény, hogy a »tévelygők« sokáig a régi liturgiától, az éneklés évszázadokon keresztül megszokott rendjétől alig valamiben tértek el. Új lépést, a mi szempontunkból mérhetetlenül nagyot csak az jelent, hogy az istentisztelet nyelve nemzetivé, nálunk magyarrá válik.” (Kéziratos énekes könyveink és verses kézirateink a XVI–XIX. században. Zilah, 1934.)

Az eredeztetés kérdésében igen nehéz állást foglalni. Tény azonban, hogy Csíksomlyó mindig katolikus falu volt, ferences kolostora dacolt az évszázadok viharáival, átvészelte a török viszontagságokat is, eldugott, központoktól távoleső „végvára” az egyháznak. Gondosan őrzött, féltett könyvtárába a rendtől idegen szellemű iratok, az „új hit” dokumentumainak egyes példányai bekerülhettek ugyan, s be is kerültek, ezeket azonban zárolt anyagként külön kezelték.

5. A CsMP. három prefációja közül a Szentháromság Prefáció töredékes, a Prefáció Ferialisnak nincs latin megfelelője, így legcélszerűbb a teljes és latin eredetivel is rendelkező Húsvéti prefációt részesíteni alaposabb vizsgálatban. Tanulságai a másik kettőre is érvényesek.

Latin szöveg

Vere dignum et justum est, aequum et salutare: Te quidem Domine omni tempore, sed in hac potissimum praedicare, cum Pascha nostrum immolatus est Christus. Ipse enim verus est Agnus, qui abstulit peccata mundi. Qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Et ideo cum Angelis et Archangelis; cum Thronis et Dominationibus, cumque omni militia caelestis exercitus, hymnum gloriae tuae canimus, sine fine dicentes:

Mai fordítás

Valóban méltó és igazságos, illő és üdvös, hogy téged uram minden időben, de különösen a mai napon hálával zengjünk, midőn Krisztust, húsvétunkat feláldozták. Ő ugyanis az igazi bárány, ki elvette a világ bűneit. Ki halálával legyőzte halálunkat és feltámadva megújítja az életet. Azért az angyalok- és arkangyalokkal a trónok és uraságokkal és a menynevei sokaság minden seregével zengjük dicsőségéd énekét szüntelen mondván:

A latin szöveg (1), a mai pontosabb fordítás (2) és a XVI. századi magyar áttétel (3) a következőképp viszonylanak egymáshoz:

- 1 Vere dignum et justum est, aequum et salutare Te quidem Domine
- 2 Valóban méltó és Igazságos, illő és üdvös, hogy Téged Uram
- 3 *Byzon melto es Igaz Alkolmas es wdüeseges hog mi tegedet wristent*

- 1 omni tempore, sed in hac potissimum gloriosus praedicare
- 2 minden időben de különösen a mai napon hálával zengjünk
- 3 *mindenkoro(n) dychirwnk de kiualkepen e mostani wdébén illik hog mi a te dichésegedet nagióban magasztalliwk*

Valamennyi latin prefációban szószerint ugyanezzel a kezdő szakasszal találkozunk. A *vere* adverbiumnak több rokonértelmű magyar megfelelője közül (*igazán, valóban* stb.) írónk két esetben is a kor nyelvhasználatára jellemző *Byzon*-t alkalmazza. A *dignus* állítmányi szerepkörű melléknevet mindkét esetben (a Pref. Ferialisnál is) *méltó*-nak fordítja, a *justus*-t *igaz*-nak, az *aequus*-t egy esetben *Alkolmas*-nak, másszor *Igaz*-nak magyarítja. A hosszabb vagy rövidebb változatok (*igaz ~ igazságos, üdvös ~ üdvesség*) felhasználásában törvényszerűség nem fedezhető fel.

Írónk e szöveg fordításának első részében nem ragaszkodik az eredetihez sem a szó szerinti hűség, sem a mondat szerkezet tekintetében. A mondatot gazdagítja egy újabb állítmány betoldásával s egy ehhez kapcsolódó mellékmondatral, miáltal a mondatkonstrukció körülményesebb lesz, de bővebben kifejtett része sajátos értelmet nyer. A *sed in hac potissimum gloriosus praedicare* mondatrészleget így fordítják: *de különösen a mai napon hálával zengjünk*. A CsMP. megoldása viszont ez: *de kiualkepen e mostani wdébén illik hog mi a te dichésegedet nagióban magasztalliwk*. A *mostani* idő hangsúlyosabb, mint a *mai nap*, időszerűbben hangozhatott, aktuálisabb lehetett az akkori komor, véres időkben, mint az általánosan használt *in hac*. Az egész kérés kifejezőbb és erőteljesebb e hosszabb formájában és szokatlanul hangzó *nagióban* határozójával.

A mondat azonban itt még nem ér véget, további alárendelésekbe bonyolódik. Az eredeti szöveg a *mai nap*-ra vonatkozó időhatározói mellékmondatral lép tovább, a CsMP. viszont, mivel már a megelőzőkben eltért az eredetitől, a *magasztalás* miértjét fejtí ki okhatározói alárendelésben, szenvedő szerkezettel. A következőkben szerzőnk lemond az önállóságról, fordítása hű, változtatásai csekélyek, mondattanilag lényegtelenek. A befejező felsorolásban a változtatás mindössze néhány passus kihagyásában áll:

- 1 cum Pascha nostrum immolatus est Christus.
- 2 midőn Krisztust, husvétunkat feláldozták.
- 3 *mywel hog az mi hwsüeti baranunk az ieszus christus mi erettwnk aldosztatott*

- 1 Ipse enim verus est Agnus qui abstulit peccata mundi. Qui mortem nostram
- 2 Ó ugyanis az igazi Bárány, aki elvette a világ bűneit. Ki halálával
- 3 *mert é az igaz baran ky el wette ez wylagnak bwnet: ky a mi halalwnkat*

- 1 moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Et ideo cum Angelis
- 2 legyőzte halálunkat és föltámadva megújítja az életet. Azért az angyalok-
- 3 *el ronta az é zent halalauval (elronta)⁴ es az eletet feltamadasauval meg wyitota.*

⁴ A szerző írás közben megfedkezhetett arról, hogy néhány szóval előbb már leírta (fordította) ugyanezeket a szavakat.

- 1 et Archangelis, cum Thronis et Dominationibus cumque omni militia
 2 és arkangyalokkal, a trónok és uraságokkal és a mennyei sokaság minden seregével
 3 *Ezokaert mies az mennei zent angalokkal egete(m)be*

- 1 caelestis exercitus hymnum gloriae tuae canimus, sine fine dicentes
 2 zengjük dicsőséged énekét szüntelen mondván
 3 *dychirwnk es aldunk tegetet mind érékén éreke mondüan.*

E prefációval lehetőség nyílik a dallam, a latin szöveg és a magyar fordítás hármasszerű bevetésére. A nyelvek tömörségét e vizsgálatnál nélkülözhetetlen számadatok érzékeltesítik. A latin prefáció 152 szótagos, CsMP.-beli megfelelője 172 szótagot tartalmaz. (A modern Missale magyar fordítása 146 szótagos.) A CsMP. sok helyen körülményesebb, nehezkesebb, nyelvezete még kihagyásaival is terjedelmesebb és terjengősebb a már rég megállapodott latin szövegnél. A hajladozó, mozgékony gregorián dallam hangjaiból a latin szöveg egyes szótagjaira több hang jutott, viszont éppen ez tette lehetővé, hogy a lényegesen több szótagos magyar prefáció minden egyes szótagjára külön hang jusson a melizmatikus dallamból. A hosszabb szöveg így módon egyszerűsítette a dallamot, szillabikusabbá s ezáltal könnyebben megtanulhatóbbá tette.

6. Emlékünk 1., 12. és 13. lapján szereplő szövegek nem prefációk. Templomi népelemeknek, illetőleg „népének-kísérleteknek” látszanak, de lehetnek magyar nyelvű „kyrie tropusok” is. (A „kyrie” a mise legmelizmatikusabb dallama, melynek kétszavas szövegét a kyrie tropusok korában több mondatra bővítették; vö. Zenei Lexikon.) Itt közvetlen latin hatás, latin eredeti nem mutatható ki, a dallamok viszont ismert liturgikus dallamok. Tanulságaik a prefációk vizsgálatában is gyümölcsöztesíthetők. – Bár merész feltevés, de e szövegek alapján a mise további részeinek magyarítási kísérletére gondolhatnánk, noha itt a változtatások már tekintélyesek; csak távolról emlékeztetnek a Kyrie-re: *Uristen ... irgalmaz, chr(ist)us ... Írgalmaz ..., ... uristen ... erésits meg ...*; illetőleg a Credo-ra: *Hjzunk mi mid eg Istenben*. Ez esetben lehet – mivel a CsMP. töredék –, hogy egy teljes magyar misekönyv részéről van szó. A teljes emlék előkerülése esetén liturgiátörténeti szenzáció lehetne.

RAJECZKY BENJAMIN véleménye szerint, az eddigi adatok alapján élénk magyar középkori zenei életre lehet következtetni, s ez „egyenesen természetesnek tűnethet fel, hogy egyes egyházaknak vagy rendeknek saját dallamaik, tudatos helyi hagyományai voltak. A ma ismert forrásokból az első dallamépítési kísérlettel – magyar szöveggel ellátva – egy csíksomlyói kéziratban találkozunk.” (Adatok a magyar graegorianumhoz: Zenetudományi Tanulmányok. I, 83.) BÁRDOS KORNÉL a magyar szövetségek és a gregorián közti kapcsolatról a következőket írja: „Feltűnő, hogy a latin dallamot több, különböző jellegű magyar szöveghez használják fel. A magyar szöveg, amely sokszor más szótagszámú is, a neuma csoportokat sok esetben szétbontja. Ezáltal a gregorián dallam alkalmazkodik a magyar szöveg igényeihez. Nem a szöveg, a dallam kénytelen engedni és alkalmazkodni.” (Az eperjesi Graduál-ról: Zenetudományi Tanulmányok. VI, 165.) – Ide vonható CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN néhány megállapítása is azon énekekről, „amelyekben a szöveget a dallammal utólagos applikáció révén párosították. Ez a ráhúzási módszer nagyon régi, lényege az, hogy ott, ahol a szövegsor szótagjainak és a dallamsor hangjainak száma között eltérés mutatkozik, ha a szöveg hosszabb, akkor megfelelő számú dallamhangot megdupláznak, ha pedig a dallam áll több hangból, mint ahány szótag a szövegben van, a

fölös hangokat egy szótagon melizmává vonják össze. Az ilyen műveletnél nem közömbös, hogy ezek az aprózások vagy összevonások hogyan és hol mennek végbe: mennyiben felelnek meg a nyelv törvényeinek és a dallam zenei alkatának.” (A XVI. század magyar dallamai. Bp., 1959. 134.)

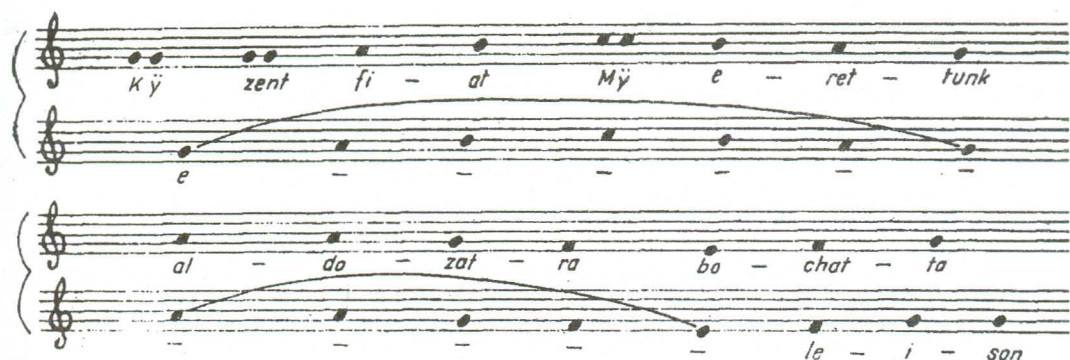
Emlékünk négy rövid kis „énekkísérlete” közül megint csak eggyel, a nyelvi szempontból is legegységesebb, legerőteljesebb darabbal érdemes részletesebben foglalkozni. Erről írja RAJECZKY utóbb említett tanulmányában: „Az utolsó helyen álló dallam a legszerencsésebben merített a gregorián forrásból: az első rész négyes tagolású dallamát párosította jó ritmusú szöveggel. Valószínű, hogy a népzenei gyűjtés során előkerülő gregorián dallamok között még a magyaros formáló készség sok érdekes példájára akadunk.” A „jó ritmusú szöveg” így hangzik:

Emlékezünk keresztnek
az Istennek io voltarl
ky zent fiat My erettwnk
aldozatra bochatta

E legjobban sikerült, a „szent ének” fogalmához legközelebb álló szövegkísérletnél CSOMASZ (i. m. 161) itt újfent csak érvényes fejtegetését idézem: „Igen tanulságos volna a XVI. századi magyar verses irodalom latinból fordított és az eredetitől eltérő, többnyire szaporító és kötetlen szótagszámú szövegeit a magyar népi ritmus szempontjából megvizsgálni. Egy ilyen vizsgálat legalább nagy vonásokban megmutatná, hogy a fordító, aki esetleg a szükséges nyelvismereten és stílus-készségen túl különösebb verstani műveltséggel nem rendelkezett, vagy a klasszikus versmértéket ha felismerte is, nem kívánta tiszteletben tartani (esetleg nem tudta magyar fordításban visszaadni), magyar szövegében milyen mértékben enged teret a nemzeti ritmusnak és annak miféle jelenségeit juttatja talán önkéntelenül is kifejezésre? Egy ilyen szélesebb körű vizsgálat bizonyára többféle tekintetben tanulságos eredményekkel járna. Az antik mértékhez nem igazodó, de versnek szánt sorok önkéntelenül is ritmikus lüktetést keresnek, mégpedig olyan ritmikus lüktetést, ami a készítő nyelvében, tanulságában és vers-émlékeiben adottságként benne van és ösztönösen is kifejezésre kínálkozik”.

Íme a gregorián dallam a magyar és a görög⁵ szöveggel:

⁵ A mise egyetlen imarésze, melyet régisége miatt a nyugati egyházban is görögül mondanak.

Ritmikus lüktetést kerestek és találtak ezek a sorok, s ez a lüktetés lehet ugyan, hogy csak ösztönösen, de benne volt a készítő nyelvében s versemlékeiben, ennek eredménye a fentebbi magyaros, 8+8+8+7 ritmusképletű szöveg. Felépítésénél fogva nem fohászszerű, mint az előző darabok, nem megszólítással, hanem felszólítással kezdődik, s az egyetlen töretlen lendületű összetett mondat egész emlékünk nyelvileg, stilsztikailag legszebb, legépebb szövege.

A hagyományos egyházi zenének magyar szöveggel való párosítása, valamint a magyar szöveg ténye a szokott és kötelező latin (itt görög) helyen új szellem és igény jelentkezését mutatja az egyház életében. E válságos időben a tömegeket csak ilyen jól alkalmazott engedményekkel lehetett továbbra is megtartani, épp a nyelv által bevonva őket az egyház eladdig rejtélyesen maradt életébe.

7. Figyelemre méltó a CsMP. helyesírási rendszere. KNEI ZSA szóbelileg közölt megállapítása szerint jellegzetesen XVI. század végi, erősen keverék jellegű.

Legszembetűnőbb sajátága az *ő* hang *é* jele, s a palatalisok (*gy, ty, ny, ly*) *g, t, n, l* jelölése.

A palatalisok említett egyjegyű feltüntetése mellett előfordulnak *e* hangok a maitól eltérő két vagy több jegyű betűkapcsolatként is: *gi* (*algiuk, nagioban*); *ni* (*menibe*); *nnij* (*Mennijei*); *lli* (*magasztallio*); *tt* (*atta* kétszer is). – A gemináció kérdésének vizsgálatához emlékünk anyaga csekély. Ha feltesszük is, hogy írónk a fenti szavak némelyikében (pl. *Mennijei*) jelölni óhajtott, az egyszerű előfordulást esetlegesnek kell tekintenünk. Ilyetén gyanúnkat következetlenségekkel is támogatja (pl. *mennei*). – A palatalisok ilyen jelölésére a legtöbb adatot a *gy* hangértékű *g* előfordulások szolgáltatják: *eg; hog, egesege, egellősege, angelok, archangelok, angalok, egelle, Angalokal, Archangelokal, hog* (még 3-szor), *angalokal, egetebe, nag*. – Az *ny* értékű *n* esete kétségesebb. Előfordul (l. fentebb) betűkapcsolatos *ni* formában s kétszer gemináta helyzetben. A *Mennijei* szó *nnij* betűcsoportja kétségkívül *nnj*-t jelöl, de ez nem az egyszerű *n* megduplázása. Ugyanez a szó azonban még egyszer szerepel, immár *mennei* alakban, s talán csak ez az egyetlen biztos *ny* becsű *n* előfordulás, habár kettőzötten is. Az egyszerű *ny*-t jelölő *n* esetében nem lehet biztos választ adni. A *Byzon* (kétszer), *baranunk, baran, keresztenek* szavakban az *n* hangértékének megállapítását az egykori kiejtés ismerete nélkül nem tehetjük meg. Itt közrejártsanak az etimológiák és a nyelvjárási előfordulások. Nem kizárt az *n*-es ejtés sem. Érdekes és vitára készítő a *keresztenek* adalék. Itt vagy a *t ty* hangértékű, vagy az *n* jelöl *ny*-t. A szót ma is kétféleképp ejtik, protestánsok *keresztény*-nek, katolikusok *keresztény*-nek. – Az *ly* értékű *l*-re csak két esetben gyanakodhatunk,

szemelek, teüelgekhez. – A *ty*-gyanús szavak száma ugyancsak csekély. Az *Att'a* szóról szövegkörnyezete segítségével sem állapítható meg, hogy birtokos személyragos forma-e, tehát *atyja*, vagy nominativus, vagyis *atya*, vagy akár a szóvégi *a* fölötti jelből következő esetleg *atyám* (!). Ugyanez az adat még egyszer előfordul, kétségtelen nominativusi alakban. A szóvégi *a* fölötti jelzés szerepe megmagyarázhatatlan. Itt az egyszerű *ty* hang jeleként *tt* jelcsoportot kell feltennünk, noha ez a megelőző adalékban gemináta *tty*-ként is szerepelhetett. Ez utóbbi feltevést támogatja a *bochatta* adata (fonetikusán *bocsáttya*), melyben a *tt* kétséget kizáróan *tty*-t jelöl.

Emlékünk legérdekesebb s legizgalmasabb problémája az *ö* hang következetesen és gyakran alkalmazott *ě* jelölése: *szereťe, ěrek* (3-szor), *egellěsegeben, ě* (3-szor), *jěwel, lewokhěz, tewelgekhez, ěrekěn ěrekķ, wděběn, dichěsegedet, Wětte, ěrekěn ěreke, erěsich.* – A szövegben csak egyszer szerepel az *ö* hang jeleként *o* betű (*lewokhěz*), több ízben pedig írónk elfelejtette kitenni az *e*-t *ö*-vé tevő ékezetet (*tewelgekhez, dycheseget*), tehát pusztá *e*-t szerepeltet. (Valószínűbb, hogy ezekben az esetekben íráshibával van dolgunk s nem hangtörténeti vagy nyelvjárási jelenségekkel.)

8. A CsMP. helyesírási rendszerének felvázolása után első feladat a korabeli nyelvemlékekkel való egybevetés. E korból származó csíki vagy erdélyi emlékek érdemelnek elsősorban vizsgálatot, mivel külső érvek alapján e területre lokalizálható a csiksomlyói lelet.

Bár az összehasonlító anyag igen csekély, s ez a bizonytalansági százalékot növeli, egy szembetűnő sajátossága révén döntő fontosságú szerephez jut a XVI. századból fennmaradt Erdélyi Orvosi Könyv (VARJAS BÉLA, XVI. századi Magyar Orvosi Könyv. Kolozsvár, 1943.). Itt az *ö* hang az egész műben következetesen *ě*-vel írt formában sorjázik, elenyészően csekély az *eo*-féle jelölés. Az *ě* jel az egész magyar helyesírástörténetben ilyen kizárólagossággal csak az Orvosi Könyvben és a CsMP.-ben fordul elő. Ha az Orvosi Könyv biztosan Erdélyben íródott volna, feltehetnők, hogy az *ö* hang illetően jelölése Erdélyben – vagy legalábbis az ország keleti részeiben – kialakult gyakorlatot követ. Az Orvosi Könyv szerzőjéről a következőket írja VARJAS: „Valószínűleg erdélyi származású ember volt. Erre vall a kódex nyelve s azok a hazai személyek, akiket egy-egy orvosság használatával kapcsolatban megemlít. Ezek túlnyomó többsége Zemplén-, Ung-, Máramaros-, Szatmár-, Szabolcs-megye s az attól délre és délkeletre eső országrészből, tehát az erdélyi fejedelemség területéről való.” (Bevezető az Orvosi Könyv elé. XVI. 1.)

A CsMP.-t – e betűje alapján feltehetjük – Erdélyben írhatták, vagy legalábbis olyan egyén írta, aki ismerte ezt a betűtípust Erdélyből. E. ABAFFY ERZSÉBET⁶ XVI. századi nyugat-dunántúli levelek vizsgálata során Enyingi Török Ferenc Pápán 1561-ben, Teryek Tamás Kanizsán 1552-ben, Ákasházi Sárkány János Sopronban 1583-ban kelt leveleiben az *ö* hang igen szórványos *ě* jelölésével találkozott, de ezek mellett fő típusként mindig a jól ismert *eo, ő* betűk szerepeltek túlnyomó többségben. Mégsem teljesen ismeretlen tehát az érdekes jelölésmód az ország más területein sem, bár a ritka előfordulás miatt feltehető, hogy a levélírók pillanatnyi figyelmetlenségből az *ő* betű két elemét felcserélték.

A CsMP. és az Orvosi könyv egyező betűi közé tartoznak még a *cs* és *ü* hangok *ch, w*-féle jelei, a többi betű esetében, különösen a CsMP.-ra oly jellemző palatalisok tekintetében feltűnően különböznek.

⁶ Adatainak átengedését itt is köszönöm.

Helyesírásuk rendszerében a szembetűnő egyezések mellett így jelentős eltérések is mutatkoznak, s e tény az egybevetés és a következtetések terén óvatosságra int.

9. Hangtörténeti és nyelvjárástörténeti vizsgálatokhoz az anyag kevés, az emlék csekély terjedelmű. Nemegetszer nehéz eldönteni, hogy helyesírási sajátásról, nyelvjárási jelenségről, hangtörténeti változásról vagy egyszerűen íráshibáról van-e szó.

Nyelvjárási jelenséget (*i*-zést) lehetne keresni a szövegben 5-ször is előforduló *dichir* adatokban, azonban az *i* ~ *é* váltakozás bizonyos igecsoport tövében ez időben egészen általános volt (BENKŐ, Nyjtört. 39).

Az *allapadban* többeli nyíltabb hangja kódexeinkben megszokott: DebrK. 396: *allapathbeli*; DomK. 194: *allapatban* (NySz.). – Az *alkolmas* alak szintén gyakori középkori emlékeinkben, váltakozik az *alkalmas*-sal: MünchK. 81: *Alkolmas*; ÉrdyK. 522/b: *alkalmas* (NySz.). – *Üdő* alakjában e szó a középkorban gyakoribb az idő-nél: Pázm: Kal. 665: *udonek*; ÉrdyK. 535/a: *Udöhöz* (NySz.). A CsMP. *wdebén* adatának ragbeli *é*-jét írásbeli hasonulásnak (az előtte szereplő másik *é* jel hatásának) gondolhatjuk. – Köz szavunk *kez* alakban nem szerepel régi adatainkban. CaMP.-beli *kezbe* előfordulása egyszerűsége miatt nem tekinthető nyelvjárási adatnak, lehet elírás is. Ha netalán illabialis nyelvjárási jelenségre következtetnénk, feltevésünkkel erősen labialis jellegű nyelvjárási sajátosságok szegülnének szembe: *wétte*. A *Münket* adattal szembeállítható a mi adat. – Az egyazon író tollából származó nyelvi ingadozásokat, esetleg nyelvjáráskeveredéseket e néhány példa jól illusztrálja.

Van azonban egyetlen következetesen keresztülvitt jelölési sajátossága a CsMP.-nak, mely esetleg egykori ejtésmódot – nem lehetetlen, hogy nyelvjárási ejtést – tüntethet fel. Az eszközhatározó ragját minden esetben *v* nélküli *s* egyéb másodlagosan fejlődött más-salhangzó előtét hangok nélkül írja: *dichiretekel*, *angalokal* (3-szor), *seregekel*. A bemutatott példák ellentmondanak BERRÁR e raggal kapcsolatos állításának, miszerint: „A XV–XVI. században a *v*-s ejtés és írás általánosanul és mássalhangzóra végződő szavakhoz is ezt teszik hozzá” (TörtMondt. 33). Az esetek igazolni látszanak a MÉSZÖLY-féle egyszerű *-al*, *-el* ragú alapforma feltevését (FUF. XXI, 56). Megemlíthető viszont, hogy emlékünkből e rag mindig csak többesi *-k* után szerepel.

10. A Csíksomlyói Magyar Prefációkat érintő kérdések legtöbbször sikerült – ha nem is mindig megnyugtató és kimerítő – választ adni. Az emlék egészében, problematikájának teljességében érdekes, pusztán nyelvi anyagának nyelvészeti becse csekélyebb. Abba a sorba tartozik, mellyel a latin nyelvű katolikus egyház egyre közelebb igyekezett ferközni népünk lelkületéhez, különállásából mind többet feladva, a tömegeknek mind többet megmutatva belső arculatából, mely a Halotti Beszéddel, a Mária Siralommal kezdődik, imádságokkal, bibliaszövegekkel, népénekekkel, magyar nyelvű Te Deumokkal folytatódik, majd – a CsMP.-n keresztül is – elérkezik a kötelezően latin szertartásszövegek feloldásáig. Merész kezdeményezést őriz népünk életének egy igen válságos szakaszából, középkori szellemi tevékenységünk élénkségének, dinamizmusának nyoma, annak bizonyítéka, hogy magyarságunkat sokszor távoli peremterületek éltették és mentették át későbbi századokba.

Édesapám mélységes hite és ragaszkodása római katolikus vallásához (s a mindezt megtestesítő szülőfaluhoz, Csíksomlyóhoz) megfogott és meghatott. Az ő általa felfedezett „emlék” zenei anyagát Szabolcsi Bence már korábban feldolgozta, a szöveg azonban „gazdátlan” maradt. Feldolgozását, elemzését szakdolgozati témául választottam. A CsMP.-t olyan nyelvemléknek tekintetem és tekintem ma is, amely fontos dokumentuma a katolikus vallásgyakorlat korai magyar nyelvűsítése megkísérlésének. Meggyőződésem, hogy a honfoglalás korát követően az egyházi népelemek egy hányada magyarul zengett a templomokban, és a liturgia szövegeibe is korán betörhetett a magyar nyelv (különösképpen eldugott vidékeken, falvakban).

